

УДК 821.161.2. 09

Тетяна Шарова, Олена Панкова

**КОСТЬ ГОРДІЄНКО: ХУДОЖНЄ ЗОБРАЖЕННЯ
ІСТОРИЧНОГО ШЛЯХУ СЕЛЯНСТВА ПІД ЧАС РЕВОЛЮЦІЇ 1905 РОКУ**

У статті акцентується увага на художніх творах К. Гордієнка, в яких зображено історичний шлях селянства під час революційних подій 1905 року; наголошується на тому, що автор показує у творах особливості революційного руху на Україні за допомогою поєднання соціального та національно-визвольного; розкривається те, що творчість Костя Гордієнка є помітним явищем в історії літератури.

Ключові слова: історичний роман, революція, селянин, українське село, трилогія.

В статье акцентируется внимание на художественных произведениях К. Гордиенко, в которых изображены исторический путь крестьянства во время революционных событий 1905 года; подчеркивается, что автор показывает в произведениях особенности революционного движения на Украине с помощью сочетания социальной и национально-освободительного; раскрывается то, что творчество Костя Гордиенка является заметным явлением в истории литературы.

Ключевые слова: исторический роман, революция, крестьянин, украинское село, трилогия.

The article focuses on the literary works of K. Gordienko, which show the historical way of the peasantry during the revolutionary events of 1905; notes that the author shows in his works features of the revolutionary movement in Ukraine through a combination of social and national – liberating; is shown that Kost Gordienko's works are a remarkable event in the history of literature.

Key words: a historical novel, revolution, peasant, Ukrainian village, trilogy.

Історичний роман зі всіма його тематичними і жанровими підвидами в літературі завжди посідав одне з головних місць. Проблеми історичної романістики активно обговорювалися у зв'язку з їх розробкою і вивченням у літературах, які, за свідченням дослідників, також активно опановували історичну тему для глибшого епічного осмислення тем сучасності.

Проводити паралелі між розвитком української історичної прози та інших художніх літературних традицій складно, але те, що кожна з літератур свого часу проходить етап осмислення історичної теми – факт безперечний. В українській прозі ця тема теж розробляється в різні періоди неоднаково і на різних рівнях [7, с. 77-78].

У радянській літературі художні твори на тему подій революції 1905-1907 років з'являються з середини 20 - х рр. ХХ ст. Перед авторами стояло завдання: з висоти соціалістичного сьогодення подивитися на революційну епоху, художньо відтворити події і процеси тих років. До того ж новий рівень знань про революцію 1905 року, сам досвід історії надавали і надають можливість митця всебічно показати характер і особливості боротьби селян і робочих проти соціального зла.

У той час було дуже складно письменникам не повторюватися, розвивати традиції далі, збагачувати твори попередніх авторів не тільки новим фактичним матеріалом, але й ідейно-художнім досвідом. Як пише Л. Теракоп'ян, «інтерес до творів про минуле в наші дні справді величезний. Драматизм тієї пори поступається місцем ідиліям в реалістичному дусі. Людям важливо знати, від чого ми пішли, що залишилося позаду – там, за перевалом революції» [16, с. 25].

Своєрідністю вирізняються історико-революційні романи хронікального плану, серед яких авторитетне місце по праву належить роману-трилогії Костя Гордієнка «Буймир». «Вибух народного гніву, надії, ненависті і любові покликав до життя цілу хвилю творів, гранично актуальних за змістом, що прямо-таки світилися зсередини загостренням в них пристрастей... Цією свідомістю, романтичним і суворим пафосом «великого перелому» живився їх письменницький талант, визначалася схожість їх долі і партійність творчого пошуку» [15, с.144-145].

Проза К. Гордієнка ще не була предметом системних досліджень в українському літературознавстві, а серед невеликої кількості розвідок учених, які звертались до вивчення художньої організації його творів, слід назвати праці О. Зінченко, В. Романовського, В. П'янкova, О. Ющенко та ін. Увага дослідників зосереджувалася навколо незначних життєвих проблем К. Гордієнка та його родини (Л. Жикол, Ф. Кириченко, А. Ковтуненко, Я. Кривко, І. Маслов, В. П'янков, В. Панченко, В. Романенко, В. Романовський, Л. Смілянський, В. Стецюра, Г. Стукалова, Л. Тома, В. Фургайло, М. Шаповал, М. Шумило, О. Ющенко, В. Чаговець).

Історичні романи письменника здебільшого досліджувалися В. Іванисенком. Тема села у творчості письменника знайшла відгомін у роботах І. Шутова. Над дослідженням трилогії «Буймир» К. Гордієнка працювали І. Пащук, Г. Гельфандбейн, В. Оскоцький. Також досліджувалися й інші твори митця, зокрема: А. Гаєв, Л. Коваленко – «Заробітчани», Г. Нудьга – «Буян», Д. Гольдштейн – «Діти землі», С. Журахович – «Дівчина під яблунею», Є. Кирилюк – «Автомат», Л. Прицкер – «Чужу ниву жала», В. Романовський – «Повість про комуну», М. Чеховий, Г. Юрченко – «Мудриголови» та ін. Але ці розвідки не є вичерпними: літературознавці часто зверталися до тематичного розмаїття творів письменника та їх проблематики, однак постать Костя Гордієнка залишається маловивченою.

В історії української літератури помітне значення належить К. Гордієнкові, художні твори якого наповнені подіями революційних часів 1905 року. Три взаємопов'язані романи письменника «Чужу ниву жала», «Дівчина під яблунею» і «Буймир» – це ціла історія українського села від початку сторіччя до Великої Вітчизняної війни включно. Події 1905 – 1907 рр. в Росії, зокрема на Україні, були неминучим результатом всього економічного і політичного розвитку країни після скасування. Перша революція епохи імперіалізму – один з найважливіших етапів боротьби робочих і селян за своє соціальне і національне звільнення.

М. Острик намагається віднайти спільні риси романів К. Гордієнка, зазначаючи при цьому, що герої романів різні особи, які мали виконати одне завдання – виборювати волю: «Герої першого й другого романів трилогії – не одні й ті самі люди. Учасники селянських заворушень 1905 року, виведені К. Гордієнком, загинули. В новій реальності діють нові персонажі. Але обидва твори пов'язані між собою досить міцно, і справа не тільки в тому, що герої мають однакову географічну «прописку». Головне те, що в єдності своїй вони дають виразний, ідеологічно насичений контраст по тій лінії суспільного буття, де внаслідок революційних перетворень сталися найбільш яскраві й найбільш ґрунтовні зміни» [12, с. 3].

Г. Гельфандбейн висуває власні міркування щодо трилогії К. Гордієнка: «Трилогія в цілому малює історичний шлях українського селянства в часи революції 1905 року і аж до незабутніх років Великої Вітчизняної війни. Основні ситуації та образи в ній історично обґрунтовані, глибоко правдиві» [3, с. 3].

В основі трилогії К. Гордієнка «Буймир» лежить боротьба старого з новим. Ця досить загально-філософська формула в романах, зримо та художньо-переконаливо конкретизується, вона втілюється в живі повнокровні образи, набирає, відповідно до духу часу і обставин місця, різних видозмін. Вона є джерелом руху сюжету, який не знає навчального розвитку подій.

Особливістю трилогії К. Гордієнка «Буймир» і всього епосу письменника є те, що він точно локалізує своє повістьвання, прив'язує його не тільки до певної місцевості (село Буймир), а й так розгортає сюжет свого твору, що йому немає потреби виходити за обрані територіальні межі. Автор вдало розставляє свої типові характери – в типові обставини, а вірогідність характерних деталей, необхідність яких у реалістичному художньому полотні сама собою розуміється і надзвичайно гарно досягається за допомогою такого обмеженого, але точно локалізованого опосередкування.

У дослідженні К. Гордієнка «Лінія пера» читаємо: «На трилогію заразом не кожен спроможеться. Проте широка часова відстань, – коли авторові хочеться «найповніше» висвітлити певні суспільні процеси і то за хронікальною послідовністю, – впливає на форму твору, робить його надто тягучим, як б сказав, більш споглядальним, «історичним», менш актуальним та ударним» [5, с. 29].

Дослідивши художню структуру трилогії письменника, В. Панченко зазначає: «Трилогія «Буймир» є художнім осмисленням історії українського села, «біографія» якого сягає селянських заворушень 1905 року («Чужу ниву жала»), соціалістичного перетворення села («Дівчина під яблунею») і перших років Великої вітчизняної війни («Буймир»)» [13, с. 137].

Текля Завірюха з роману К. Гордієнка «Дівчина під яблунею» з волі автора переходить і в роман «Буймир», з мирної праці в колгоспі – до боротьби з німецькими окупантами. Їй автор віддає усе своє щире серце, малює її з великою любов'ю, ніжними і прозорими барвами. У мирній буденній праці вона така завзята і щира, як і в боях з ворогом, і там, і тут вона, хоч і не вважає себе героїнею, творить героїчні справи [1, с. 3].

Ю. Герасименко прихильно ставився до творчості К. Гордієнка. Часом критик виправдовує письменника, зазначаючи, що дуже важко було писати письменникові епопею села Буймир. Критик наголошує, що автор трилогії починав творчу дорогу у вогненний переддень, на початку першої революції: «Не кімнатними, не запічними тривогами й радощами віють на читача хурдельні вітри Буймира. Так, це правда – події розгортаються в основному в цьому таки селі (Буймир), зрідка – в Лебедині, іще рідше – у Сумах. Все змінюється, все нове в Буймирі, навіть традиційні досвідки стали не такими, як були споконвік» [4, с. 73].

У трилогії «Буймир» чимало місця приділено показу вагомої особливості революційного руху на Україні – органічному поєднанню двох начал: соціального і національно-визвольного. Кость Гордієнко підкреслює, що українська національна культура селян (Хрін, Скиба, український робітник Нарожній) – це культура Шевченка. Так, наприклад, на таємному зібранні, яке відбувалося в лісі Юрій Іванович Нарожній читав селянам «Кобзаря». Заклики Шевченка лунають так сучасно, ніби поет жив і творив

не в переддень скасування кріпаччини, а перед початком революції 1905 року. Думи великого Кобзаря, думи й заклики героїв у творах К. Гордієнка зливаються в одне ціле.

Ю. Махненко, досліджуючи систему образів трилогії «Буймир», зазначає: «Та й хіба може бути іншим комуніст Мусій Завірюха, організатор колгоспного руху, що своїми руками будував нове життя, своєю головою доходив до вірних рішень на незвіданому шляху, серцем переживав труднощі, радів успіхам, бо ці успіхи були не лише його набутками, а факторами, що впливали на життя багатьох близьких йому за духом, а не лише кров'ю людей» [9, с. 40].

В. Панченко зосереджує свою дослідницьку увагу на тому, що: «Коллективний голос нагадує у «Буймирі» голос хору з давньогрецьких трагедій. Перед нами постає «пряме» зображення життя в слові, сповнене конкретно-чуттєвого предметного змісту. Якщо ж з'явиться у К. Гордієнка, де-не-де символіка, то й тоді вона виявляється не суб'єктивно-авторською, а мовби з усього контексту народного життя народженого, сповненого фольклорного, народнописанного духу» [14, с. 3].

На сторінках творів К. Гордієнка знаходять своєрідне художнє зображення революційні битви, соціалістичне будівництво, захист нового світу у боях Великої Вітчизняної війни. Роман «Дівчина під яблунею» вважається плодом особистих вражень автора, його власної діяльності і, звичайно ж, результатом поглиблених художньо-філософських роздумів митця.

М. Логвиненко у науковому дослідженні доводить єдність романів, які увійшли до трилогії Костя Гордієнка «Буймир»: «Показавши злиденне життя бідного селянства до революції в першому романі, письменник протиставляє минулому сучасне – великі завоювання соціалізму («Дівчина під яблунею»). Тепер ми маємо підстави говорити про роман-трилогію як про певну художню єдність, хоч, безумовно, кожна з книг охоплює різні історичні періоди і, з цього погляду, зберігає й самостійне ідейно-естетичне звучання» [8, с. 5].

З приводу трилогії «Буймир» М. Шаповал зазначає: «Літопис села Буймир – то праця, якій віддав письменник майже півстоліття життя. Ось чому кожен рядок цієї оди роботящим рукам і роботящим умам вражає читача своєю глибокою правдою» [17, с. 3].

Узагалі жанрова природа циклу романів К. Гордієнка до кінця не розгадана, і трилогія «Буймир», яка вважається найзначнішим досягненням письменника, виникла якоюсь мірою умовно. Подібно тому, як трилогією (а то і тетралогією) вважають цикл сільських романів М. Стельмаха «Велика рідня», «Хліб і сіль», «Кров людська – не водиця», а також «Правда і кривда». Насправді не всі ці твори взаємозв'язані, не всі мають спільних героїв, але сприймаються і розглядаються вони критикою і літературознавством, як трилогія (Ю. Лукін, Ю. Бурлай, В. Дончик), або як тетралогія (В. Піскунов). Подібний випадок у творчій практиці освоєння теми українського села маємо і у К. Гордієнка [6, с. 98]. «Трилогія «Буймир», – пише В. Брюховецький, – разом з повістями «Сім'я Остапа Тура» і «Відлюдники» складають ідейно-художню цілісність – своєрідний літопис життя українського села, починаючи від перших років нашого століття до важких випробувань Великої Вітчизняної війни» [2, с. 10].

Г. Гельфандбейн свідчить: «Книга про село схвилювала не лише колгоспників, а й робітників, численних жителів міст. Українському письменникові пишуть з усіх куточків Радянського Союзу...» [3, с. 3].

В. Оскоцький помітив тонкі поступові зміни в поетиці роману «Чужу ниву жала», де традиційне побутове сільське життя спочатку міняється прискореними темпами, пов'язаними з наближенням революційних подій: «Таке перемикання з одного типу епічного оповідання на інший відбувається безпосередньо в ході дії роману, в процесі укрупнення його змісту. У свою чергу це викликає необхідність перебудувати поетику, яка, також здійснюючись на очах читача, покликана передати рух народної історії, розмах революційної бурі» [10, с. 157].

Разом з тим, стиль Гордієнка-прозаїка, його світосприймання залишається різко індивідуальним, властивим тільки йому. Стиль, власне підхід письменника до художнього зображення людини і дійсності неможливо не виділити в загальнолітературному потоці. Це додає творчості К. Гордієнка особливого звучання і привабливості, визначає його місце у становленні української «сільської» прози.

У творчості К. Гордієнка бачимо виразні зрушення у бік оптимізму, упевненості, життєствердженості. Автор разом зі своїми героями переживає таку діалектику. У сукупності портретів і характерів складається бажаний синтетизм картини народного життя, і в ньому звучить торжество соціалістичних начал.

Творчий метод К. Гордієнка проявляє тут як свої сильні, так і окремі слабкіші ознаки. Зокрема, автор глибоко досліджує рушійні сили революційних подій 1905 року, розкриває і переконливо показує всі соціальні прошарки дореволюційного села: багатіїв, середняків, бідняцьку масу, а також жінок і молодь, частково робочих і солдатів. У цьому плані необґрунтованими видаються докори частини критиків, які надмірно прямо ототожнювали історико-революційну тему у К. Гордієнка з її досягненнями в дожовтневій українській літературі.

Творчість Костянтина Гордієнка – серед цих досягнень. Вона є глибоким художнім проникненням у сільську тему. Вона показує шлях українського села упродовж майже цілого сторіччя, вона – характер-

ний приклад того, як росла, мужніла радянська література в зображенні найскладніших життєвих процесів, у формуванні тієї ідейно-художньої позиції, яку ми називаємо великою правдою історії.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бедзик Д. Завжди з народом: К. Гордієнку – 80 / Д. Бедзик // Літературна Україна. – 1979. – 2 жовтня. – С. 3.
2. Брюховецький В. Нивою життя народного / В. Брюховецький. – Твори: [в 2-х т.]. – К. : Дніпро, 1979. – Т. 1. – С. 5–16.
3. Гельфандбейн Г. Збагаченні життям / Г. Гельфандбейн // Літературна Україна. – 1977. – 20 травня. – С. 3.
4. Герасименко Ю. Лінія життя: [про творчість письменника К.О. Гордієнка] / Ю. Герасименко // Прапор. – 1973. – № 5. – С. 72–77.
5. Гордієнко К. Лінія пера / К. Гордієнко. – Харків : Література і мистецтво, 1932. – 167 с.
6. Дузь Л. З творчої історії диалогії М. Стельмаха // Теорія родів і жанрів художньої літератури: Тези доповідей республіканської наукової конференції / Л. Дузь. – Одеса, 1975. – С. 98.
7. Історія української літератури : [у 8 т.]: Література періоду завершення будівництва соціалізму та Великої Вітчизняної війни (1933-1945) / [відп. ред. Б.С. Буряк]. – К. : Наукова думка, 1971. – Т. 7. – 400 с.
8. Логвиненко М. Буймир і його люди / М. Логвиненко // Україна. – 1973. – № 9. – 4 березня. – С. 5.
9. Махненко Ю. Вірність революції – вірність собі / Ю. Махненко // Прапор. – 1972. – № 3. – С. 34–46.
10. Оскоцький В. Вітри історії над Буймиром / В. Оскоцький // Веселка. – 1973. – № 11. – С. 157–165.
11. Острик М. Літописець Буймира / М. Острик // Літературна газета. – 1959. – 30 жовтня. – С. 3.
12. Острик М. Буймир – світ революційний / М. Острик // Радянська Україна. – 1973. – 7 лютого. – С. 3.
13. Панченко В. Осягаючи життя народу (до 80 річчя Костя Гордієнка) / В. Панченко // Прапор. – 1979. – № 10. – С. 133–140.
14. Панченко В. Складники таланту / В. Панченко // Літературна Україна. – 1978. – 21 листопада. – С. 2–3.
15. Сурганов В. Человек на земле: Историко-литературный очерк / В. Сурганов. – М. : Советский писатель, 1975. – 556 с.
16. Теракопян Л. Пафос перетворення: тема села в прозі 50-70-х років ХХ ст. / Л. Теракопян. – М. : Художня література, 1978. – 406 с.
17. Шаповал М. Земні джерела / М. Шаповал // Літературна Україна. – 1971. – 16 березня. – С. 3.